

Національні ідеї Михайла Драгоманова

інформаційно-бібліографічна довідка

Кожна людина, яка пішла з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українськи, є розтрата з української скарбниці, розтрата, яка при нинішніх умовах не повернеться нізвідки.

М. Драгоманов

Михайло Петрович Драгоманов (або Драгоманів; використовував псевдоніми *Толмачев, Українець, М. Кузьмичевський, П. Кузьмичевський, Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Петрик, Чудак, М. Т—ов* та ін. (1841 – 1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

Автор праць «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893); «Автобіографічної замітки» (1883) та «Додатки» до неї (1889); мемуарів «Австро-руські спомини. 1867—1877» (1889—1892); «Исторические песни малорусского народа» (1874—1875, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малорусские народныя предания и рассказы» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи: 1764—1880» (1881), «Політичні пісні українського народу 18-19 ст.» (1883—1885) та інших.

Михайло Драгоманов — один з видатних діячів України XIX ст., наукові й громадські інтереси якого тісно пов'язані з багатьма напрямками суспільного, духовного, культурного і політичного життя своєї епохи.

Суспільно-політична і наукова діяльність М. П. Драгоманова припадає на 60–90-ті роки XIX ст. В історії Росії, України і Західної Європи це був надзвичайно складний період, визначальною тенденцією якого стає посилення визвольного руху трудящих. М. П. Драгоманов був не тільки свідком, а й активним діячем соціальних процесів в Україні 1859–1861 рр. Беззаперечним є факт, що в історії передової суспільно-політичної думки в Україні після смерті Т. Г. Шевченка і до появи наприкінці 70-х років програмних статей І. Франка з питань соціології, історії і літературної критики провідне місце належить Михайлу Драгоманову.

Його творчість і політична діяльність завжди привертали найпильнішу увагу дослідників. Цей оригінальний мислитель часто зараховувався або до націоналістів, або ж до буржуазних лібералів.

Михайло Петрович Драгоманов народився 30 вересня 1841 р. в м. Гадячі на Полтавщині в дрібнодворянській сім'ї. Його батько, Петро Якимович, мав вищу освіту, займався етнографією і виступав у російських журналах з художніми творами, відзначався радикальними, прогресивними поглядами. *"Я надто зобов'язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального розладу і боротьби..."* — згадував пізніше Михайло Петрович. Сестра Ольга (псевдонім Олена Пчілка) — відома письменниця і культурно-громадська діячка, мати Лесі Українки.

В 1863 р. М. Драгоманов закінчив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира і був залишений на кафедрі загальної історії, готувався стати професором. З цією метою їздив у відрядження для поповнення знань у західноєвропейських університетах. При кафедрі Київського університету він написав перші свої дослідження з історії Римської імперії. В 1870 році захистив магістерську дисертацію *"Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит"*.

На той час він, володіючи кількома мовами, перечитав багато художньої, наукової літератури, зокрема, праці зарубіжних учених О. Конта, Г. Спенсера, П. Прудона, І. Тена, Т. Бенфея.

У своїй першій праці з історії України *«Малороссия в ее словесности»* М. Драгоманов показав себе як неординарний історик, з власною концепцією, яка суперечила офіційній.

У середині 1870-х рр. сили реакції розпочали наступ на український рух. У 1876 р. вийшов Емський указ, який унеможлилював подальший розвиток української культури й національної науки. Драгоманова було звільнено з університету за політичну неблагонадійність. Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М. Драгоманова виїхати за кордон і стати політичним емігрантом. Восени 1875 року через Галичину та Угорщину він вирушив до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української газети. У 1876 р. створив у Женеві громадсько-політичний збірник *«Громада»*. Було видано 5 томів збірника. Головна тема *«Громади»* — дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і прагнень до свободи і рівності серед світової спільноти. З другої половини 1880-х рр. М. Драгоманова запрошували до співпраці ряд провідних видань Галичини.

В 1889 р. він був запрошений викладати на кафедрі загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету (Болгарія), де працював до своєї кончини. *«Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні»*, — свідчила Леся Українка про останні дні свого дядька. Тимчасові поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти обірвала життя вченого і громадського діяча.

Похований Михайло Драгоманов у Софії.

Ще із студентських років М. Драгоманов знаходився у вирі суспільно-політичних подій. Він сміливо виступив на захист прогресивних педагогічних реформ попечителя київського учбового округу М. Пирогова з осудом урядових санкцій проти вченого. Ще чіткіше визначились політичні настрої М. Драгоманова, їхня національна й політична зорієнтованість під час перепоховання Т. Шевченка, коли він заявив над труною Кобзаря: *“кожен, хто стає на службу уярмленому народу, свідомо надіває терновий вінець”*. Це стало своєрідним девізом та осмисленим життєвим вибором і самого М. Драгоманова. Політичний радикалізм і національно-українська заангажованість посилювались у ході його практичної роботи та наростання урядових репресій проти найневинніших форм прояву національної свідомості.

Палкий патріот і глибокий знавець рідної й світової культури М. Драгоманов характеризував українську літературу, народну й писемну, як такі що не поступалися іншим слов'янським літературам. Розраховуючи на співчуття прогресивних сил Європи, він водночас заявляв: *“Украинцам остается идти своей дорогой и работать, работать и работать для своего народа, надеясь только на свои силы, не обращая слишком большого внимания на посторонних воронов – ни на тех, которые каркают нелепыми циркулярами, ни на тех, которые думают сбить их с естественной и строго обдуманной дороги притворными соловьиными песнями”*.

Провідною в його політико-ідеологічних пошуках стала ідея української державності.

Його суспільно-політична концепція поєднувала соціалістичні ідеї, ідеї соціальної рівності і справедливості з буржуазно-демократичними ідеями конституційного права, широкого місцевого самоуправління, необхідністю політичної боротьби. Успадкувавши традиції Кирило-Мефодіївського товариства, Михайло Драгоманов розвивав їх. Це знайшло відображення в програмі “Громади”, підписаній Сергієм Подолинським, Михайлом Павликом та Михайлом Драгомановим. Всі твердо відстоювали автономно-федеративні позиції у вирішенні соціально-економічних та державно-правових питань розвитку слов'янських народів. Не заперечуючи певної ролі соціальної революції в історичному розвитку суспільства, віддавав перевагу еволюційним методам дій політичних сил, політичних партій і рухів, вважав, що політичною просвітою і пропагандою можна добитися більшого успіху, ніж кривавими повстаннями.

Одним із гарантів національного відродження українського народу є завоювання державності. Реально оцінюючи, що Україна міцно інтегрована в Російську імперію, Михайло Драгоманов розробляє принцип федералізму державних і недержавних слов'янських народів як засіб переходу від імперського репресивно-диктаторського, унітарно-центриського способу правління до демократичних, європейських форм державності. Федерація слов'янських народів мала, на думку Михайла Драгоманова, передбачити широке місцеве самоуправління; відкрити шлях до соціальних свобод. Такого типу державно-політичне утворення забезпечило б свободу національного розвитку за умови активного спілкування націй між собою. Поряд з політичною програмою Михайло Драгоманов створював і програму конструктивної діяльності, що підтягувала б культуру України до загальноєвропейського і

світового рівня, звертає увагу на той факт, що обрусіння певної частини населення України - результат політико-економічних факторів, наслідок політики Російської імперської держави.

У національному питанні Михайло Драгоманов виходив з того, що вихідним принципом у вирішенні національних проблем є *"космополітизм в ідеях і меті, а національність в ґрунті і формах культурної праці"*. Праця для народу вимагає пристосування до місцевих і національних обставин, але ніхто не повинен *"бути рабом тих обставин, як якихось святощів, а мусить навіть перероблювати їх відповідно свого ідеалу, що вже давно на світі став вироблятися процесом інтернаціональним, космополітичним. Коли ж поставити справу національностей, тоді не буде спору про націоналізм і космополітизм, спору тупого в самій своїй суті"*. Все ж наука вийшла за національні межі, стала інтернаціональною. Тому не можна виводити політичні чи соціальні ідеї з національного почуття.

Будучи прихильником європейського позитивізму та раціоналізму, і беручи щонайактивнішу участь в інтелектуальному процесі в еміграції, М. П. Драгоманов невтомно досліджував та осмислював можливості реформування та розбудови існуючих суспільств, їх розвиток у соціальному та національному напрямках.

Виступаючи за пошук провідних суспільно-політичних ідей, Михайло Драгоманов вважав, що *"головне діло - поступ людини і громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб..."*. Національні права можуть бути досягнуті на ґрунті політичних свобод: чим більше політичних свобод, тим більше національних прав.

Акцентуючи увагу на об'єктивних причинах загрози денаціоналізації українського народу, Михайло Драгоманов все ж недооцінював суб'єктивний фактор - намагання народу досягти ідеалу національного державного суверенітету, незалежності України. Іван Франко зауважував, що Михайло Драгоманов подав зразок зовсім безнаціональної російської федерації, що ідеали соціальної рівності та ідеї космополітизму заслонили перед його очима *"ідеал національної самостійності"*.

Він вважав, що завдання кожної людини, як і народу, в пізнанні себе і в прагненні йти до цивілізації разом з цивілізацією, тобто підхід Драгоманова полягав у необхідності пов'язати український національний рух та його програму з європейськими ліберально-демократичними концепціями. Але пізнання себе вимагає високої національної самосвідомості, а рівень цивілізованості народу настільки низький, що не дозволяє йому піднятися до самосвідомості, а, отже, до прагнення відродити свободу. Він писав, що українці багато втратили, бо коли більша частина народів Європи створювали свої держави, нам це не вдалося.

Громадська діяльність і творча спадщина М. Драгоманова забезпечили йому особливе місце в історії суспільно-політичної і правової думки не тільки України. Його можна назвати творцем своєрідної конституціоналістичної теорії, палким прихильником збагачення вітчизняної політики й права цінностями світового досвіду. Своєрідність М. Драгоманова як прогресивного політичного і громадського діяча криється, перш за все, в його широкому, поліаспектному підході до такого важливого поняття, як *"конституціоналізм"*, яке він нерідко

доповнював, збагачував, інколи навіть ототожнюючи його з поняттям політичної свободи. Його розуміння конституціоналізму включало в себе такі чинники, як політична свобода суспільства і особистості, що реалізувалася через народне представництво в центрі, самоуправління на місцях, дотримання прав і свобод людини.

Керуючись принципами культурного синтезу національного та інтернаціонального, Михайло Петрович Драгоманов показав, теоретично обґрунтувавши, що в такому поєднанні нема суперечності, і провів цей принцип через проблеми конституціоналізму, політичної свободи, прав людини, національного самовизначення, місцевого самоврядування, політичної боротьби, подав порівняльний нарис політичних ідей, намітив віхи поступу на майбутнє і створив всебічну і повну картину свого сьогодення.

"Своїм писанням, зарівно як і прикладом свого життя, він дав нам високий взірець неустрашеного і незламного борця поперед усього за свободу думки, досліду, критики та розвою людської одиниці й народів і через те все буде предметом гордості і честю для народу, що видав такого чоловіка", — писав І. Франко.

Унікальність постаті М. Драгоманова як ученого не тільки, вірніше не стільки в площині політичної публіцистики, як у сфері власне політології. Його можна вважати засновником національної політології, істориком політичних учень. Саме він створив нарисні добірки про розвиток політичних ідей у країнах Західної Європи, всебічно розглянувши теорію освіченого абсолютизму, лібералізму, і, запозичивши ряд основних прогресивних положень із декількох напрямків, подав концентроване обґрунтування своєї конституційно-правової доктрини.

"Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок духу світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас", — так виводив він своє розуміння пошуку шляхів розвитку.

Найвищий прояв мудрості — осягнути закон об'єктивного розвитку історії, відчувати його, підлаштуватися під нього, відповідати його вимогам і потребам, а це значить — єдино правильно визначити свої можливості і докласти максимум зусиль для їх реалізації. У цій мудрості концентрується увесь віковий досвід нації, а тому надзвичайно важливо скористатися ним якомога повніше.

Критикуючи абсолютизацію інтересів трудового народу, М. Драгоманов, водночас продовжував народницько-демократичну традицію під прапором громадянства. Метою перевлаштування суспільства він проголосив "безначальство". Суть концепції, виробленої Драгомановим, полягала в забезпеченні національних інтересів України через конституційно-правову реорганізацію Росії, надання твердих гарантій конституційних прав громадян, права самоврядування для окремих регіонів і національностей та забезпечення вільного розвитку української культури.

Він принципово та послідовно виступав проти будь-якої тиранії та диктатури, будь вона монархічно-бюрократичного або революційного походження. Вони обидві засновані на унітарно-демократичних структурах влади та несумісні із правами людини та свободою народу.

Ліберальні погляди формувалися і еволюціонували паралельно зі свідомим лібералізмом та демократизмом, що розвивалися, на думку Михайла Драгоманова, не стільки на історико-національному, скільки на загальноєвропейському ґрунті. В Україні ці ідеї перепліталися, змішувалися з місцевою традицією політичних вольностей і державної автономії.

Драгоманов говорив про себе, що він є космополіт і... патріот; людина світу, але разом з тим український патріот — і більше за нього тоді не зробив ніхто для України.

За життя він мав феноменальну популярність: його поважали навіть опоненти з числа діячів київської "Старої Громади" (з якими він остаточно розійшовся у 1887 р.), польські політики і російські революціонери.

Проте після смерті ставлення до його особи набуває більшої критичності і навіть його послідовник І. Франко вже в 1900 р. гостро розкритикував його погляди. Негативні оцінки творчості М. Драгоманова переважають після невдачі українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Розпочинаючи з 50-х років, позитивне трактування його особи знову починає домінувати.. Переломним у ставленні до нього виявився 1991 р., коли в Києві відбулася конференція на його честь, а в періодичних виданнях з'явилася велика кількість публікацій про нього. Внаслідок цього трактування творчої спадщини М. Драгоманова набуло виключно позитивного забарвлення.

Михайло Драгоманов у своїй праці "Чудацькі думки про українську національну справу" переконує, що сама по собі думка про націю не може привести людство до свободи та правди для всіх. Необхідно шукати чогось іншого - загальнолюдського, що було б вище над усіма національностями та гармонізувало їхні відносини. Проте ця ідея "космополітизму і людства" зовсім не суперечить ідеї національності, а лише творить її вищий порядок.

Особливе місце в ідеях український лібералів посідає питання моральності і співвідношення засобів боротьби та її мети. Зокрема, Драгоманов зробив значний внесок в популяризацію етичних засад політичної діяльності. Його знаменита фраза про те, що політика вимагає чистих рук, стала домінантою руху значної частини української інтелігенції.

Творчий доробок М. Драгоманова не однаково оцінюється різними представниками української політичної думки. Його доктрину різко засуджував Дмитро Донцов, один з ідеологів українського націоналізму. Проте, соціалізм Драгоманова, його орієнтація на народні маси і співробітництво з прогресивними силами всіх націй були чи не єдино можливими орієнтирами в умовах невисокої культури населення та відсутності української політичної еліти. Це був закономірний етап у розвитку українського національного руху.

Видатна українська поетеса і політична діячка Леся Українка сказала про засновника політичної науки в Україні:

"М. Драгоманов, що був великим українським душоловом, тримався і в літературі, і в політиці, і в приватному житті тієї засади, що "чистое дело требует чистых средств", і тримався її до кінця з великою завзятістю і невмолимістю..."

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ М. ДРАГОМАНОВА

Бюст на вході до НПУ
ім. Михайла Драгоманова

Пам'ятна таблиця на честь Драгоманова в Софії

Ювілейна монета, присвячена
Михайлу Драгоманову

Меморіальна дошка, розміщена
на стіні Червоного корпусу
Київського університету

- Ім'я Михайла Драгоманова 1920 року присвоєне Національному педагогічному університету.
- 1993 року Українська студія телевізійних фільмів випустила фільм «Титан. Михайло Драгоманов» (сценарій Володимира Колодяжного, режисер Олексій Мажуга).
<https://www.youtube.com/watch?v=SLeL9-6Me0s>
- 2001 року з нагоди 160-річчя від дня народження науковця НБУ випустив ювілейну пам'ятну монету.

ПРАЦІ М. ДРАГОМАНОВА

Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу : нарис / Б. Грінченко, М. Драгоманов. - Київ: Ін-т української археографії, 1994. - 189 с.
<http://litopys.org.ua/drag/drag2.htm>

Драгоманов, М. A Symposium and Selected Writings / М. Драгоманов. – Нью-Йорк, 1952. – 225 с.

Драгоманов, М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук. — К. : Либідь, 1991. — 688 с. — («Пам'ятки історичної думки України»)

<http://litopys.org.ua/drag/drag.htm>

Драгоманов, М. П. Літературно-публіцистичні праці [Текст] : у 2 т. Т. 1. [Статті, розвідки] / М. П. Драгоманов; [редкол.: О. Є. Засенко (гол.) та ін. ; упоряд. і прим. І. С. Романченка]. - К. : Наук. думка, 1970. - 531 с.

http://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Literaturno-publitsystychni_pratsi_Tom_1/

Драгоманов, М. П. Літературно-публіцистичні праці [Текст] : у 2 т. Т. 2. [Статті, розвідки, дописи] / М. П. Драгоманов; [редкол.: О. Є. Засенко (гол.) та ін.; упоряд. та прим. І. С. Романченка і В. В. Лисенко]. - К. : Наук. думка, 1970. - 595 с.

http://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Literaturno-publitsystychni_pratsi_Tom_2/

Драгоманов, М. Про українських козаків, татар та турків : 3 додатком про життя Михайла Драгоманова / М. Драгоманов. — К. : Дніпро, 1991. — 45 с.

http://www.dragomanov.npu.edu.ua/images/stories/library/books/kozaky_ist.pdf

Драгоманов, М. П. Пропавший час : українці під Московським царством (1654-1876) / М. П. Драгоманов. — К. : Центр пам'яткознавства АН України ; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, 1992. — 46 с.

<http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/9/16.pdf>

Михайло Драгоманов : автожиттєпис / М. Драгоманов. — К. : Либідь, 2009. — 444 с.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ

Бех, В. І політика має бути на добру долю педагогікою : Інноваційний потенціал Михайла Драгоманова у дзеркалі розбудови української державності / В. Бех // Освіта. - 2003. - 24 верес. - 1 жовт. - С. 4.

Іванова, Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. (II пол.. XIX ст.) / Р. П. Іванова. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. — 235 с.

http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanova_Raisa/Mykhailo_Drahomanov_u_suspilno-politychnomu_rusi_Rosii_ta_Ukrainy_II_polovyna_XhIKh_st/

<http://lib.npu.edu.ua/new-collections/uploads/objects/361/pdf/dragomanov.pdf>

Іванченко. Р. П. Клятва : роман-хроніка : [про М. П. Драгоманова] / Р. П. Іванченко. — К. : Дніпро, 1985. — 373 с.

Круглашов, А. М. Драма інтелектуала : Політичні ідеї Михайла Драгоманова : [монографія]. – Чернівці : Прут, 2000. – 488 с.

http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/233/1/Kruglashov_A.Drama_intelektuala.pdf

Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова : до 150-річчя від дня народження І.Франка. - Львів, 2006. - 562 с

http://library.lnu.edu.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/8Poza_serijamu/13_lystuvannya.pdf

Молчанов. М.О. Державницька думка Михайла Драгоманова / М. О. Молчанов ; Ін-т держ. управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – К., 1994. - 40 с.

<http://www.ditext.com/molchanov/molchanov.html>

Федченко, П. М. Михайло Драгоманов : життя і творчість / П. М. Федченко. - К. : Дніпро, 1991. - 362 с.

<http://www.twirpx.com/file/336648/>

Філософська думка в Україні : біобібліогр. словник / авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик [та ін]. — К. : Пульсари, 2002. — 244 с.

<http://litopys.org.ua/fdm/fdm12.htm>

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ідеї М. П. Драгоманова в дослідженнях вчених Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : бібліографічний покажчик / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова, Наукова бібліотека ; упоряд. Н. І. Тарасова ; наук ред. Л. В. Савенкова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Ч. 1. – 62 с.
- [Михайло Петрович Драгоманов. 1841—1895. Його юбілей, смерть, автобіографія і спис творів](#) / упорядник М. Павлик. — Львів, 1896
- Павлик М. Михайло Петрович Драгоманов. 1841 — 1895. Його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів. — Львів, 1896.
- [Михайло Петрович Драгоманов : бібліографічний покажчик видань творів та критичної літератури](#) / уклад Мороз Мирослав Олександрович. – Львів, 1991.

ПОСИЛАННЯ

- [Drahomaniv](#) — книги М. П. Драгоманова в [Інтернет-архіві](#)
- [Драгоманов Михайло](#) — на порталі «Український Центр»
- [Творча спадщина Драгоманова](#) — перелік видань, що зберігаються в [Науковій бібліотеці імені М.Максимовича \(Київ\)](#)
- [Драгоманов Михайло Петрович – учений, політик, публіцист. До 170-річчя від дня народження](#)
- [Б.Кістяківський. М.П.Драгоманов: його політичні погляди, літературна діяльність і життя.](#)
- Михайло Драгоманов [Електронний ресурс] // Знамениті, великі, геніальні люди. Найцікавіше про них!. – Режим доступу : <http://100v.com.ua/uk/Mihaylo-Dragomanov-person>. - Заголовок з екрана.
- Драгоманов Михайло : Біографія [Електронний ресурс] // Бібліотека української літератури. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=64>. – Заголовок з екрана.
- Сайт кабінету-музею М.П.Драгоманова. – Режим доступу : <http://www.dragomanov.npu.edu.ua/>. – Заголовок з екрана.
- Наш Драгоманов. До 175-річчя від дня народження // Базар Медіа в Україні – Режим доступу : <http://www.bazarmedia.info/novini/kultura/3076-nash-drahomanov-do-175-richchia-vid-dnia-narodzhennia> – Заголовок з екрана.

Довідку склала Л.К.Шевердіна